

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 44 Temmuz – Ağustos 2014

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası
Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZISTAN

JEL KOD: MY *** ID:516 K:491

<http://www.akademikbakis.org>

KLASİK DÖNEM OSMANLI İKTİSAT DÜŞÜNCESİNDE SERMAYE BİRİKİMİNE BAKIŞ

M. Halis ÖZER

Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

Özet: Bu makalenin amacı, klasik dönem Osmanlı iktisat düşüncesinin sermaye birikimine yaklaşımını ortaya koymaktır. Bu kapsamda, bu çalışmada, başta İslam ekonomisi olmak üzere, Osmanlı iktisat düşüncesini şekillendiren temel referansların sermaye birikimine bakışı, bunun Osmanlı iktisadi düşüncesini nasıl etkilediği, Osmanlı iktisadi düşüncesinin sermaye birikimine bakışını etkileyen diğer öznel koşulların ne olduğu, tüm bu düşüncelerin şekillendirdiği iktisadi uygulamaların sermaye birikimi hususunda nasıl sonuçlar verdiği araştırılmaktadır. Bu amaçla araştırmada tarihçi metod kullanılmaktadır. Osmanlılar ekonomik, sosyal ve siyasal düzenin korunması ve dengenin muhafazasına yönelik kaygılarla ekonomiye çok sık müdahale etme gereği duymuşlardır. Bu kaygılar aynı zamanda, kişisel servet birikimi ve sermaye sınıfı oluşumu önündeki tedbirlerin düşünce kaynağı olmuştur. Tedbirler, klasik dönem boyunca sürdürülmüş servet ve mülkiyetin belli ellerde toplanması, sermaye birikimi ve aşırı zenginleşmelere imkân verilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Sermaye, Osmanlı, İktisadi Düşünce, Zenginleşme, Ekonomi

OVERVIEW TO CLASSICAL PERIOD OF OTTOMAN'S ECONOMIC THOUGHTS TO CAPITAL

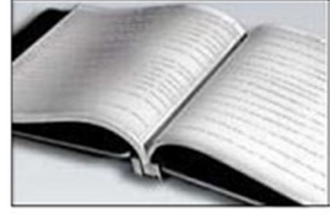
Abstract: This article's goal is to put forward classical period of Ottoman's economic thoughts to capital. In this respect, starting from islam economic theory, the references' accumulation that shape Ottoman's economic thoughts, how this effected Ottoman, what the other specific conditions that effect Ottoman's economic thoughts, how all of these thoughts that shape the economic practices result is investigated. For his purpose, historical method is used. Ottomans needed to intervene the economy with the fear of economic, social and political order to stay the same. These fears also gave birth to forming personal fortune and capital class's. The precautions were sustained throughout the classical period fortune and ownership's being in specific people, capital deposit and extremely getting rich.

Key Words: Capital, Ottoman, Economic Thoughts, Enrichment, Economy

1.GİRİŞ

18. Yüzyıl ortalarından sonra İngiltere'de ortaya çıkan Sanayi Devrimi, insanlık tarihinde önemli bir dönüm noktası oldu. Tarihsel devrimin içinde gerçekleşen düşünsel yenilik ve maddi birikimler

Sanayi Devrimi'nin temelini oluşturdu. Merkantilist dönemdeki ticari kapitalizmin sermaye birikimi, kuşkusuz, Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesinde rol alan en önemli üretim faktörlerinden biriydi. Sermaye teşkili oranındaki artışı, Sanayi

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 44 Temmuz – Ağustos 2014

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası

Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZISTAN

*JEL KOD: MY *** ID:516 K:491*

<http://www.akademikbakis.org>

Devrimi'nin nedeni olarak ileri süren bazı iktisat tarihçileri, bu artışı da ya yatırımları teşvik eden düşük faiz oranlarına ya da muhtemel yatırımcılara tesadüfi kazançlar sağlayarak zorunlu tasarruflar oluşturan kar enflasyonuna bağlamışlardı (Güran, 2011: 134). Batı toplumunda yüzyıllarca süren ticari kapitalizmin sermaye birikimi, modern iktisadi yapının temellerini atarken klasik dönem Osmanlı toplumunda uç vermiş bir sermayedar sınıfı görmek pek mümkün değildi. Muhakkak ki bu ayrışmanın nedenini, Osmanlı iktisat düşüncesinde ve bu düşüncenin vücut bulduğu iktisat politikalarında aramak gerekir.

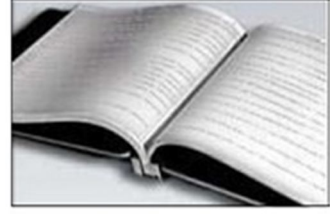
İnalcık'a göre, Osmanlı İmparatorluğunun temel ekonomik prensipleri eski çağlardan beri Orta- Doğu imparatorluklarına hâkim bulunan geleneksel devlet- toplum anlayışına dayanmaktadır. Bu anlayışa göre, devlet, temelde hükümdarın kuvvet ve kudretinden ibarettir. Hükümdarın salt otoritesi, insanların toplum halinde yaşayabilmesinin tek yoludur. Bu yaklaşımdan yola çıkan İslâm fakihlerine göre de, siyasi otorite, Şeriatın uygulanabilmesinin tek yoludur. Dolayısıyla İslâm devletlerinde daha eskiden olduğu gibi, devleti oluşturan bütün elemanlar, yani ahali ve ülkenin zenginlik kaynakları, yalnızca hükümdarın kudretini desteklemeye ve arttırmaya hizmet etmelidir. Bu nedenle, bütün siyasi-toplumsal örgüt ve her türlü ekonomik faaliyet bu amaca göre hükümdar tarafından ayarlanmalıdır (İnalcık, 2009: 256). Bu düşünceye göre, devletin korunması ve devamı için hükümdarın

zenginliği artırılmalı, iktisadi faaliyetler de bu amacı gerçekleştirmeye yönelik kontrol altında tutulmalıdır.

Patrimonyal bürokratik çizgilerin hâkim olduğu Osmanlılarda, patrimonyal hizmetin başındaki seçkinler, meşru iktidar yapısı sınırları dışında görülen her hangi bir iktidar kaynağını denetim altında tutmaya aşırı bir özen göstermişlerdir (Mardin, 1993: 107). XI. Yüzyıl Avrupa'sında klasik feodalite çözülürken, bağımsız birer güç odağı haline gelen şehirlerde burjuvazi güçlenirken, İslam ve Osmanlı şehirlerinin merkezden bağımsız olmalarına, iktidarın bölünüp ve parçalanarak bir burjuva sınıfının ortaya çıkmasına müsaade edilmemiştir (Tabakoğlu, 2003: 149-150). Yeni ve imtiyazlı bir sınıf oluşmaması için bütün tedbirler alınmış, devlet, birlik için tehlike teşkil edebilecek zenginleşmelere ve siyasi güce dönüşebilecek iktisadi güçlenmelere meydan vermemiştir. Bu yüzden Osmanlı sistemi içinde bir burjuva sınıfı ortaya çıkmamıştır (Tabakoğlu, 2003: 149). Bütün bu hassasiyetlerin şekillendirdiği düşünceler iktisat politikaları ve uygulamalarında vücut bulmuştur.

2. ARAŞTIRMA PROBLEMİ

Sermaye birikimi, Batı toplumunun sanayileşmesinde önemli bir parametre olarak yerini alırken aynı dönemde Osmanlı ekonomisinde ciddi bir sermaye sınıfına rastlanmamaktadır. İslam hukukunda servetin belli ellerde toplanmaması için bir kısmı zorunlu bir kısmı da teşvik edici hükümler bulunmasına rağmen sermaye birikimi ve

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 44 Temmuz – Ağustos 2014

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası

Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZISTAN

*JEL KOD: MY *** ID:516 K:491*

<http://www.akademikbakis.org>

zenginleşme hususunda önemli bir sınırlama getirilmemektedir. Durum böyle iken İslami prensiplere dayalı Osmanlı toplumunda sermaye birikimine sahip bir sınıfa rastlanmaması, Osmanlı iktisat düşüncesinin sermaye birikimine bakışı ve bu düşüncenin şekillendirdiği iktisat politikalarının irdelenmesini zorunlu kılmaktadır.

Sermaye birikiminin sanayileşme mevzusunda önemli bir fonksiyon gördüğü kabulüyle Osmanlı iktisat düşüncesinin sermaye birikimine bakışını irdelemek, Osmanlıda sanayileşme çabaları ve sonuçları hususundaki tartışma konusuna meselenin bir yönüyle ışık tutmak olacaktır.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu makalenin amacı, klasik dönem Osmanlı iktisat düşüncesinin sermaye birikimi ve zenginleşme hususlarına nasıl baktığı ve bu zihniyet çerçevesinde devletin piyasalara karşı tutum ve tepkilerinin ne olduğunu ortaya koymaya çalışmaktır. Bu bağlamda, bu çalışmada, Osmanlı iktisat düşüncesini etkileyen başta İslam ekonomisi olmak üzere temel referansların sermaye birikimine bakışı, bunların Osmanlı iktisadi düşüncesini nasıl etkilediği, Osmanlı iktisadi düşüncesinin sermaye birikimine bakışını etkileyen diğer öznel koşulların fikri arka planının ne olduğu, bu düşüncelerin şekillendirdiği iktisadi uygulamaların sermaye birikimi hususunda nasıl sonuçlar verdiği araştırılmaktadır.

4. KAPSAM

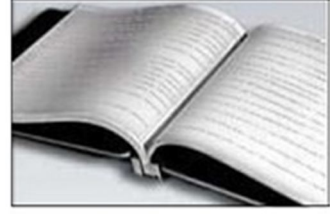
Araştırma, klasik dönem Osmanlı iktisat düşüncesinin sermaye birikimine bakışını kapsamaktadır. Dolayısıyla Osmanlı ekonomisinin sermaye birikimine bakışı, bu döneme ait düşünce ve iktisadi uygulamalar çerçevesinde analiz edilmektedir.

5. YÖNTEM

Araştırma tarihçi metoda dayalı olarak yapılmıştır. Araştırma, bu konu ile ilgili yayımlanan temel ikincil kaynaklara dayanmaktadır. Çalışmanın ilk bölümlerinde araştırma yöntem ve teknikleri ile ilgili bilgi verilmekte, altıncı bölümünde İslam hukukunun servet ve sermaye birikimine bakışı irdelenmektedir. Yedinci bölümde ise Osmanlı iktisat düşüncesinin sermaye birikimine bakışı, iktisat politikaları çerçevesinde uygulamalarla ortaya konulmaktadır.

6. İSLAM HUKUKU, SERVET VE SERMAYE BİRİKİMİ

Osmanlı ekonomisinin temel referanslarını oluşturan İslam ekonomisinin, ticaret hususunda teşvik edici olduğu, Hıristiyanlığın aksine para kazanmaya yönelik çabalara gayri ahlaki bir değer yüklenmediği bilinmektedir. Nitekim bizzat Hz. Peygamber ticaretle uğraşmış, söz ve davranışları ile ticareti teşvik etmiştir. Ülgener'e göre: "Şarkta piyasa ekonomisinin modern anlamıyla yerleşip gelişmesine engel olan sebepler peş peşe sıralanacak olsa, İslam herhalde serinin en sonunda yer alacaktır" (Ülgener, 2006a: 84). Fakat Ona göre, İslam, her ne kadar

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 44 Temmuz – Ağustos 2014

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası

Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZISTAN

JEL KOD: MY *** ID:516 K:491

<http://www.akademikbakis.org>

iktisadi faaliyetleri kısıtlamasa da kazanma ve mülk edinme hususunu bazı şartlara bağlamıştır. Bunlardan birincisi mülkü batıl¹ olmayan yollardan elde etmek, ikincisi ise elde edileni yalnızca biriktirmek için değil geçinmek, zekât, sadaka, yardım gibi makul ve anlaşılır gayelerle elde etmektir. İslam bu şartlar dâhilinde servet edinme ve bu serveti kullanma hakkını kabul etmiştir (Ayengin, 2003: 658). Fakat bunun yanında servet ve mülkiyetin yaygınlaştırılması ile adil gelir dağılımı, İslam iktisat siyasetinin temel hedeflerinden biri olmuştur² (Tabakoğlu, 2003: 68). İslam da servetin belirli ellerde toplanması arzulanan bir durum olmamış, bu durum zekât, sadaka, kefaretlar, devlet gelirlerinin bölüşümü gibi düzenlemelerle büyük ölçüde engellenmiştir (Ayengin, 2003: 658). Fakat diğer taraftan Hanefi mezhebinin kurucularından eş-Şeybani'ye göre, ortaya çıkan Müslüman tüccar sınıfının iyi bir yaşam için çabaları, İslamiyet'e aykırı bir şey değildir. Bu aksine dini bir ödevdir. eş-Şeybani lüksü dine aykırı görmez övülmeye değer bulmuştur (İnalçık, 2009: 263).

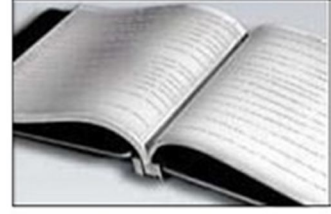
İslam, zekât ve faiz hususlarını kesin hükümlere bağlarken, refahın topluma yayılması için sadaka gibi diğer yardım

araçlarını teşvik etmiştir. Bu durum, İslam Hukuku'nun sermaye birikimi ve zenginleşme hususunda önemli bir sınırlama getirdiği anlamına gelmemektedir. Fakat servetin belli elerde toplanmaması ve topluma yayılması için hukuki uygulama ve teşvikler söz konusudur. Hal böyle iken İslami prensiplere dayalı Osmanlı toplumunda sermaye birikimine sahip bir sınıfa rastlanmaması, öncelikle bu hususla ilgili iktisadi uygulamaların hukuki dayanaklarına bakmayı gerekli kılmıştır.

Osmanlı hukukundaki mevzuat hükümleri iki kısma dayanmaktadır. Birincisi, doğrudan doğruya Kur'an ve sünnete dayanan ve fıkıh kitaplarında tedvin edilmiş bulunan hükümlerdir. Bu hükümlere şer'i hükümler veya şer'i hukuk denmektedir. İkincisi; şer'i hükümlerin tanıdığı sınırlı yasama yetkisine veya içtihat esasına dayanan, mali hukuk, idare hukuku, anayasa hukuku, askeri hukuk ve benzeri amme hukuku dallarına ait hukuki düzenlemeler ile temelini örf- adet kaideleri, amme maslahatı gibi İslam hukukunun kabul ettiği tali hukuk kaynaklarını teşkil eden içtihadı hükümlerdir ki, bunlara da örfi hukuk, siyaset-i şer'i ye, kanunname ve benzeri isimler verilmiştir (Akgündüz, 1990: 87). Osmanlı kadim iktisat çerçevesi kurulurken kanun koyucu Kur'an, Hâdis ve içtihatla birlikte örf, âdet ve teamüle yer vermiş ve bunları uygulama alanına sunmuştur (Sayar, 2000: 85). Barkan'a göre, Osmanlı yönetimi şer'i hükümler yanında geniş bir serbesti içersinde, onunla birlikte yaşayabilecek örfi bir hukuk sahası

¹ Mülkün batıl olma sebebi elde edilmiş biçiminden gelmektedir. Hırsızlık, tefecilik (riba), yetimlerin mallarını zimmetine geçirme, rüşvet alma veya verme, karaborsacılık, ihtikâr, gasp, özel veya kamu mülkiyetine karşı hile, alırken veya satarken yanlış ölçme gibi emek harcamadan mülk elde edilmesidir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Tevhit A. (2003). "İslam'da İktisadi Hayatın Ahlaki Boyutu", İslamî Araştırmalar Dergisi, 16(4), 648-659.

² Tabakoğlu, A. (2003). bu ilkeyi şu ayete dayandırmaktadır: "(Servet) içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir iktidar vesilesi olmasın"(Haşr. 59/7)

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 44 Temmuz – Ağustos 2014

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası

Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZISTAN

JEL KOD: MY *** ID:516 K:491

<http://www.akademikbakis.org>

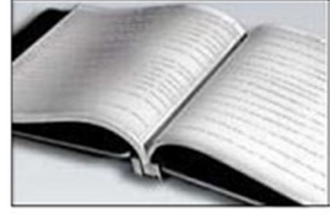
kurmuştur(Barkan, 186: Zikreden, Sayar, 2000: 86).³ Her iki kanalın etkileşim alanı olarak bir dizi iktisat uygulamalarını görmek mümkündür. Özellikle toprak hukuku, bu karşılıklı etkileşimin en canlı misalidir (Sayar, 2000: 87).

Sayar'a göre, şer'i kanal daima, hem buhran ve bunalımların aşılmasında Osmanlı insanı için müracaat edilen bir ilmihal hem de Osmanlı düşüncesine açılan bir cevher olmuştur. Fakat bütün bunlara rağmen Osmanlı ekonomik dünyasının normatif dengelerinin tesisinde, belli ve değişen ölçü ve çaplarda, şer'i düsturların seçilmediği ya da ondan sapmalar görüldüğü bilinmektedir. Ona göre: "Önce örfi sultaninin geniş bir alan içerisine yayılmasının en başta gelen sebebi bizatihi Hz. Muhammed'in 'siz dünya işlerinde benden bilgilisiniz' hadisidir. Bu vadide esnekliğin sürmesinin bir başka nedeni de Osmanlıların mensup oldukları ve korudukları Hanefi mezhebinin diğer mezhepler içerisinde akla en fazla müracaat edeni olmasıdır. İkinci olarak norm- reel çatışmasını ortadan kaldırmak isteyen İslâmiyet bir dizi emirlerle iktisadi ve mali politika tedbirleri ileri sürmüş, iktisat ahlakının esaslarını belirlemiştir. Ancak hilafetin evladiyelik olmasıyla iktisadi hürriyetçiliğe açık İslamiyet bu ferdiyetçi karakterini kaybediyordu. Kendini yeniden inşa edebilecek bir

zeminin bireysel ekonomik örgütlenme için devre dışı bırakılması İslamiyet'in ferdiyetçi karakterinin despotik devlet anlayışının güdümünde törpülenmesi ile izah edilebilir. Bireyin karşısına dikilen ceberut devlet filozofisi ekonomik faaliyetler alanında ona mesuliyet ve pay vermeyecekti. Müsadere, vergilerin artırılması, toprağın keyfi idaresi, sikkenin taşımasına başı sıkıştıkça müracaat... kısaca İslami normatif iktisat boyutları Doğu toplumlarının uygulamaya koyduğu örfi esaslar ile çatışıyordu" (Sayar, 2000: 87-88).

İslâm hukuk ve ahlâk kaynaklarında müdahale cereyanlarını Osmanlı'da fiyat ve narh hususlarındaki uygulamalardan yola çıkarak tetkik eden Ülgener, büyük şehirlerin doyurulmasının zorluk ve ağırlığı dolayısıyla, 'narh koyan Allah'tır' düsturundan uzaklaşarak müdahaleciliğe ve devamlı fiyat kontrolüne ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. İktisadi uygulamalarda müdahalecilik ve otorite esaslarının, fıkıh ve ahlak dünyasında tartışılmaz bir kaide halinde tutunmaya ve yerleşmeye başladıklarını ifade eden Ülgener'e göre: "Bu bir bakıma İslâm kültürünün fikir yapısında Ortaçağ zihniyet unsurlarının ağır basması ve yerleşmesi demektir. Aynı değişme başka ifade ile de hulâsa edilebilir: Başlangıçta liberal yahut hiç değilse müsamahakâr diyebileceğimiz bir anlayışın, gelenek ve otorite kayıtlarıyla sıkı sıkıya bağlı olan –Ortaçağ skolâstik görüşleri önünde zayıflaması! Bu bakımdan garb memleketleriyle olan fark, liberal fikirlerin ilk ana hücrenden (prototipten) filizlenmeğe başlayarak

³ Barkan'ın, kayıtlardan yola çıkarak "örfi olan nizam ve hukukun sahasıyla şeriat kaidelerinin ayrılığını gösterir" ifadelerine karşılık A. Tabakoğlu "örfün de geniş manasıyla şeriat içerisinde ele alınması gerektiğini" ve "örf, ilkelere uygun olmak kaydıyla şeriat içerisinde mütalaa edilmiştir" demektedir. Zikreden, Sayar(2000); Tabakoğlu, A. (1988). "Kılıçbay'la Bakış Açılarımız Farklı", TT., Sayı 52, s.63.

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 44 Temmuz – Ağustos 2014

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası

Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZISTAN

*JEL KOD: MY *** ID:516 K:491*

<http://www.akademikbakis.org>

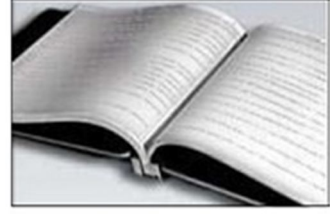
gelişme ve serpilmeye elverişli bir kültür alanı bulamadan mücerret fıkıh doktrinleri çerçevesine gömülüp kalmaları şeklinde hulâsa edilebilir” (Ülgener, 2006b: 108-109).

Osmanlıda, devletin ekonomiye çok sık müdahalesine yönelik maslahatlar, fıkıh dünyasında tartışılmaz kaideler haline gelmiştir. Devletin bekasına yönelik hassasiyetler sık sık amme maslahatlarına dayalı iktisadi uygulamaların hayata geçirilmesine yol açmıştır. İslam hukukuyla ve ortaçağ İslam devletlerinin uygulamalarıyla karşılaştırıldığında, Osmanlıların ekonomiye daha fazla müdahale ettikleri görülmektedir. Nitekim Osmanlılar, mali, iktisadi ve idari konularda, İslam hukuku ile sık sık çelişen kendi kanunlarını çıkarıp bunları uygulamışlardır(Pamuk, 2008: 9). Osmanlı’da sermaye birikimi önünde oluşan yapısal düzenlemelerin fikri arka planını birazda buralarda aramak gerekir. Nitekim Ülgener, uygulanan narh politikasıyla ilgili tespitlerinden yola çıkarak, hukuk ve ahlak dünyasını topyekûn içerisine alan bu yaygın değişmeyi genel olarak formüle etmektedir. Ona göre:“Bu değişme ahlâk ve âmme hukuku doktrinlerine müteveccih cephesiyle: İslam fikir Dünyasında siyasi otorite ve müdahalecilik esaslarının yayılma ve yerleşmesi suretinde umumî bir formüle bağlanabilir” (Ülgener, 2006b: 99).

7. OSMANLI İKTİSAT DÜŞÜNCESİNİN TEMELLERİ VE SERMAYE BİRİKİMİ

Osmanlı iktisat zihniyetinde devletin ve toplumun bütün katmanlarının ihtiyaçlarının karşılanması, iktisadi faaliyetlerin hedefi ve meşruiyet temeli olmuştur. Bu öncelikli hedefin gerçekleşmesi için uygulanan temel politika iâşe politikasıdır. Bu politikaya göre mal ve hizmet üretenler önce kendi ihtiyaçlarını karşılamalı daha sonra da tüm toplumun ihtiyaçlarına cevap vermelidir (Genç, 2002: 68). Toplumun ihtiyaçlarının karşılanması ve refahı için piyasada mal arzı en yüksek düzeyde tutulmalı, malın bol, kaliteli ve ucuz olması sağlanmalıdır. Fakat bu hedefin gerçekleştirilmesi yolunda ekonomik şartlarda bazı zorluklar bulunmaktaydı. Osmanlı ekonomisinde genel olarak verimliliğin düşük olması ve arttırılmasının son derece zor olması, verimliliği arttırma yönünde yapılacak müdahalelerin verimliliği arttırmasından çok düşürücü etki yapma ihtimalinin çok daha güçlü olması ve bunun yanında ulaştırmanın çok zor ve pahalı olması gibi şartlar iâşe politikasının gerçekleştirilmesi için devletin ekonomik faaliyetlere sıkı bir müdahalesini gerektiriyordu(Genç, 2002: 46).Dolayısıyla ihtiyaçların karşılanmasına yönelik iktisadi kaygılar, devleti ekonomiye müdahaleye zorlamaktaydı. Nitekim bu müdahale ihtiyacıyla Osmanlı ekonomisinde üretim, dağıtım ve tüketim sıkı bir şekilde kontrol altında tutulmuştur.

Devletin müdahalecilik anlayışı öncelikle Osmanlı toprak düzeninde kendini

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 44 Temmuz – Ağustos 2014

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası

Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZISTAN

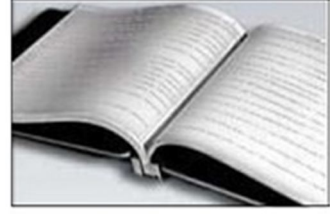
*JEL KOD: MY *** ID:516 K:491*

<http://www.akademikbakis.org>

göstermekteydi. “Osmanlı toprak düzeni, tımar kurumu ile merkezi yönetimin üretim ve bölüşüm gibi belirleyici ekonomik faaliyetleri denetim altına alması ilkesine dayanmaktadır” (Kepenek & Yentürk, 2005: 13). Genç’in ifadesiyle, öncelikle, ziraatta en yüksek düzeyde üretimi gerçekleştireceği düşünülen 60 ile 150 dönüm arasında arazi tahsislerinin yapıldığı aile işletmeleri korunmaktaydı. Bu aile işletmelerinin parçalanarak küçülmesine veya yeni arazi ilave edilerek büyümesine izin verilmemekte idi. Devlet, bu zirai toprakların mülkiyet hakkını fertlere bırakmaz kendi elinde muhafaza ederdi. Miri adı verilen bu mülkiyet rejiminde toprak, çiftçilere, babadan oğla geçecek şekilde kiralanmış sayılır, alımı satımı devletin sıkı kontrolü altında tutulur, vakıf edilmesine ve bağışlanmasına müsaade edilmezdi. Çiftçilerin zirai üretimi düşürmeye sebep olacak şekilde toprağı işlemeden tutmalarına yahut terk ederek şehirlere veya başka bölgelere göç etmelerine izin verilmezdi. Üretilen zirai üretim ilk önce o kazada tüketilirdi. Zirai hammadde, belli ortalama büyüklükleri aşmayacak kapasitedeki işyerlerine ve dükkânlara sahip ustalardan oluşan esnaf örgütlerine, eşitlikçi bir cemaat halinde faaliyet gösteren yapıları göz önüne alınarak dağıtılırdı. Kazanın ihtiyacı karşılandıktan sonra fazla kalan üretim, ordu ve sarayın ihtiyaçlarını gidermeğe tahsis edilir, yine kalan kısım İmparatorluğun merkezi olan ve nüfusu 500.000 aşan İstanbul’a sevk edilirdi. Bütün bu kademeli ihtiyaçlar giderildikten sonra kalan kısmın, tüccarlar tarafından, iç

gümrük resimleri ödenmek kaydıyla ülke içindeki başka bölgelere götürülmesine izin verilirdi (Genç, 2002: 46-47). İaşe politikası gereği, yurt içi ihtiyaçların tümü karşılandıktan sonra kısıtlayıcı ve zorlaştırıcı ihracat denetimlerinden geçen mallar yurt dışına gönderilebiliyor idi. Buna karşılık malın piyasada bol bulunması için ithalat kolaylaştırılmakta ve teşvik edilmekteydi (Genç, 2002: 47). Avrupalı uluslar, ulusal sanayilerini geliştirmek için ham madde ithalatını teşvik edip mamul madde ihracatını özendirirken bunun karşısında Osmanlı Devleti XIX. yüzyıla girerken bile hala geleneksel kapitülasyon politikasını sürdürmeye devam etmiş ve ihracatı kısıtlarken ithalatı özendirmeyi öncelikli bir durum olarak dikkate almıştır. Hâlbuki Batı’daki sanayileşme süreci bu merkantilist dönemde oluşan sermaye birikiminin üzerinde yükselmiştir (Bulut, 2012: 79). Osmanlı Devletinde mülkü devlete ait olan tarım alanlarında büyük çiftliklerin kurulmasına müsaade edilmemiş, küçük yatırımların kapitalist tipte gelişme oluşturacak yatırımlara dönüşmesine imkân verilmemiştir. Nitekim büyük toprak sahipleri ortaya çıkmamış ve toprak sahipliği temelinde birikim yapılması söz konusu olmamıştır (Keyder, 2007: 150).

Devlet, iaşe sorunlarının çözümüne katkıları nedeniyle ticaret sermayesine belirli özgürlükler tanımak zorunda kalırken bu faaliyetlerin çözücü etkilerini de dikkate alarak, tüccarların faaliyetlerini denetlemek ve devletin çıkarlarıyla çeliştiği ölçüde bu faaliyetleri ortadan

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 44 Temmuz – Ağustos 2014

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası

Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZISTAN

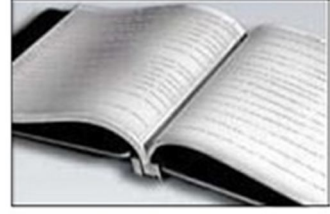
*JEL KOD: MY *** ID:516 K:491*

<http://www.akademikbakis.org>

kaldırmak için çaba göstermiştir (Pamuk, 2005: 67). Bu çabalar, ticaret hayatının çok sıkı uygulamalarıyla kendini göstermiş, çözücü etki diye kastedilen sermayenin yoğunlaşması, zenginleşme gibi ihtimaller ortadan kaldırılmıştır. Her şeyden önce ticarete işin gerektirdiği asgari sermaye miktarını az veya çok hızla büyütecek birikim imkânlarını sınırlandıran ciddi engeller mevcuttur. Ticaret, özel şahıslarla yürütülmekle birlikte, bir nevi kamu hizmeti gibi görülmektedir. Ticaret erbabına, sosyal- ekonomik düzenin devamı için aracı rolü verilmiş, bu rolü görev duygusu içinde ifa etmek üzere ayakta kalmalarına yarayacak belli sınırlar içinde bir kâr marjı tanınmış, ama bu sınırları aşarak spekülatif zenginleşmelerine pek imkan verilmemiştir (Genç, 2002: 75). Halkın refahı için, piyasada fiyatlar, narh koyma adı altında tespit edilmiştir. Fiyatlar o şekilde tespit edilmiştir ki mübadele ile uğraşan esnaf ve tüccar gibi zümrelere tanınan normal kar haddi %5 ile %15 arasında değişmiş, daha yüksek düzeyde kâr sağlamak sıkı ceza tehdidi altında tutularak engellenmiştir. Bunun yanında ekonomide üretim ve tüketimin çok büyük bir bölümünü oluşturan hububat ve diğer gıda maddelerinde bu oran hem daha düşük, hem de daha sıkı şekilde denetlenmiştir. Bu derece düşük bir kâr oranı ile sermaye büyütme imkânı çok sınırlı kalmıştır (Genç, 2002: 75). Osmanlılar ürün darlığı yaşadığı dönemlerde aşırı kâr yoluyla belli bir sınıfın aşırı zenginleşmesini engellemeyi sistem gereği doğal bir durum olarak değerlendirmiştir. Ticarete

ortalama yüzde on kâr normal kâr olarak kabul edilmiş ve kâr tahdidi yoluyla Batılı anlamda bir sermaye birikim modelinin gelişmesi engellenmiştir (Bulut, 2012: 78). Kâr tahdidi, narh ve diğer denetlemelere rağmen bir tesadüf eseri olarak bir birikim oluşmuş ve bu devletin gözünden kaçmış bulunsa bile, bu birikimi ekonominin diğer sektörlerinde yatırıma dönüştürme imkânları son derece kısıtlı ve hatta imkânsız olmuştur. Ziraat ve madencilikte, mirî mülkiyet ve kontrol rejimi buna imkân tanımadığı gibi sanayide de esnaf örgütlerinin kesin engellemeleri söz konusudur (Genç, 2002: 76). Dolayısıyla oluşan birikimlerin daha büyük bir sermaye birikimine yol açması sistem açısından pek olanaklı değildir.

Arz ve talebi dengede tutmak için gerektiğinde fiyat müdahaleleri ve kâr haddi tespiti gibi uygulamalar, Osmanlılar için tabii bir durum olmuştur. “Osmanlı düşünür ve ulema sınıfı geniş toplumsal kesimlerin refahı için devletin müdahalesini gerekli görüp bunun dışındaki müdahaleleri normal değerlendirmezken aynı dönemde Avrupa’da devlet-tüccar işbirliği anlayışı içinde kendileri de çoğu zaman iş adamı olan merkantilist düşünürler devletin tüccarın kârını maksimize edebilmesi için her türlü imkânı hazırlamaya çalışması gerektiğini, sonuçta devletin geniş toplumsal kesimleri gözetmek yerine belli bir sınıfın çıkarlarına hizmet etmesini çok tabii ve hatta gerekli bir durum olarak kabul etmişlerdir” (Bulut, 2012: 70- 71).

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 44 Temmuz – Ağustos 2014

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası

Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZISTAN

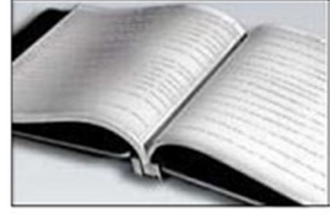
JEL KOD: MY * ID:516 K:491**

<http://www.akademikbakis.org>

Osmanlılarda servet ve mülkiyetin belli ellerde toplanmasına, sermaye birikimi ve aşırı zenginleşmelere müsaade edilmemiştir. Müsadere sistemi bu düşüncenin en önemli uygulamasıydı. Meşru olmayan servetleri devlet hazinesine aktarma biçimi olan müsadere, klasik Osmanlı döneminde devletten imtiyazla kazanılan servetlerin sınırlandırılmasında etkili olmuş bir yöntemdi. Servetin meşruluğunu tanımlayan şey ise, servet edinenin devlet karşısında bir tehdit unsuru oluşturup oluşturmamasıydı (Yetim & Azman, 2006: 206). Eğer bir tehdit oluşturuyor ise biriken servetler derhal müsadere edilmekteydi. Özellikle bir tefecinin şöhretinin yayılmış olması, lonca üyelerinin veya diğer kentli nüfusun tepkisini çekmiş olması kendisi için pek hayırlı bir işaret sayılmazdı (Pamuk, 2005: 83). Genç'in ifadesiyle, mesela 18. Yüzyılın başlarında ölen bir tüccarın büyükçe bir miras bıraktığı anlaşılınca, Divan Heyeti bu mirasa el konulması hususunda tereddüt etmemiştir. Sivil şahısların miraslarına el koymaya, Osmanlı hukukunda imkân olmadığı halde böyle bir emrin verilmesi şöyle bir gerekçeye dayandırılmıştır; “Bu derecede büyük bir birikim ticaretle mümkün olmaz, muhtemelen iltizam işlerine girmiş olmalıdır; eğer böyle ise, askeri zümre mensubu sayılacağı için mirasına müdahale hakkı da doğmuş demektir. Söz konusu mirasın hacmi, zamanın ölçülerine göre esnaf veya çiftçilerinkinden büyük olmakla birlikte, askerî zümrenin üst tabakasında bulunan, mesela vezirlere ait ortalama mirasla kıyaslandığında yarısı ile

dörtte biri arasında görülen bir meblağdan ibaretti” (Genç, 2002: 75). Osmanlı yönetici sınıfının kuruluşundan son dönemlerine kadar şehirlerde aşırı zenginleşmiş bir sınıfın ortaya çıkışını engellemeye dönük müsadere vb. gibi tedbirlerin hayata geçirilmesinde düşünür ve ulema sınıfının etkisi tartışılmaz bir biçimde belirgindir. Bu durumun, uygulamalarda siyasal olduğu kadar toplumsal ve ekonomik alandaki meşruiyetin temeli olduğu da söylenebilir (Bulut, 2012: 71).

Osmanlı ekonomisinde servetlerin büyümesi için ana yatırım alanı bölgeler arası ticaret ve faizciliktir. Osmanlı toplumunda sınırsız servet yapma olanağı, bu alanda faaliyet gösterenler ile yönetici sınıfın yüksek tabakası için olasıdır (İnalçık, 2009: 294). Nitekim klasik dönemde en büyük servetler faizcilikle uğraşan sarraflarla yüksek devlet memurlarının ellerinde birikmiştir. Gerek sivil gerekse de askerî görevlerdeki yüksek devlet memurları, dirliklerden gelen gelirin bir bölümünü çeşitli iktisadi faaliyetlere yatırmış ve görevlerinin kendilerine sağladığı nüfuzu da kullanarak servetlerini kısa zamanda büyütmüşlerdir (Pamuk, 2005: 83). Nitekim devlet memurları ticaret yaparak ve faizle borç vererek yüksek kazançlar elde etmişlerdir. Ancak devletin müsadere uygulamalarından en sık etkilenen kısım yine askerî sınıf mensupları, yani devlet görevlileri olmuştur. Devlet görevi sırasında oluşan bu servetlere memurun ölümünde veya görevinden ayrılması üzerine devlet el koyabilmektedir (Pamuk, 2005: 83). “Üst

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 44 Temmuz – Ağustos 2014

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası

Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZISTAN

JEL KOD: MY * ID:516 K:491**

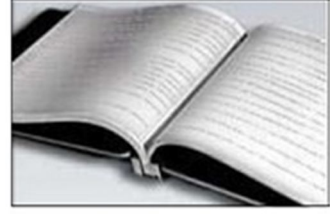
<http://www.akademikbakis.org>

düzyer bürokratlar vakıf kurmak suretiyle eşleri, çocukları gibi birinci derecedeki yakınlarına vakfiyeye koyduklarını hükümler yoluyla (örneğin vakıf gelirinin yüzde yetmiş oğluma, kızıma, eşime gibi.) servet aktarma yoluna gittikleri görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin bu noktada bu tür vakıfları da müsadere ettiği ve vakfiyedeki bu hükümleri ilgili kişilerin aleyhine olmak üzere yeniden tanzim ettiği görülmektedir” (Bulut, 2012: 79). Dolayısıyla sermaye birikimi sadece devletin gücü ve siyasal nüfuzu ile birlikte oluşma imkânı bulmuştur. Bu imkânların ortadan kalkmasıyla, devlet, müsadere yolu ile gerek imtiyazlı ve gerekse de imtiyazsız kesime sınırlandırmalar getirerek sermaye birikimine engel olmuş, sermayedar bir sınıfın ortaya çıkmasını engellemiştir.

Ahilik örgütlenmesinin bir uzantısı olan loncaların oluşturduğu esnaf sistemi, kalite kontrol ve standardizasyonu ile fiyat istikrarını sağlayıcı, haksız rekabeti, aşırı üretimi ve işsizliği önleyici bir anlayışa dayanıyordu. Sistem aynı zamanda yarı özerk yapıyla devletin uyguladığı narh politikasının en önemli yürütme ve denetim cihazını oluşturuyordu (Tabakoğlu, 2003: 285). Devlet, loncaların kendi uygulamalarını desteklemiş bunun yanında ihtisap adı verilen bir dizi kural ve düzenlemeleri de loncalar üzerinden yürüterek ekonomiyi kontrol altında tutmuştur. Üretilen malların, kalite standartlarına ve fiyatlarına ilişkin düzenlemeler ihtisap uygulaması içinde olup bu düzenlemelere narh uygulaması denilirdi (Pamuk, 2005: 63). Şehir kadısına bağlı muhtesip, pazara ulaşan malların

fiyat ve kalitesini denetlemek ve düzenlemekle sorumluydu (İnalçık, 2004: 90). Bu amaçla esnaf çok sık teftiş edilir, fiyatlar ve kullanılan ağırlıklar denetlenir, istifçi ve karaborsacılar izlenir, tedavüldeki çeşitli paraların değerleri saptanırdı (Pamuk, 2005: 63). Bu uygulamalarla, kimi ustaların aşırı karlar elde etmeleri ve ustalar arasında büyük farklılıkların ortaya çıkması engellenmiştir. Nitekim 19.Yüzyılın başlarında esnaf grupları içinde, en fakir ustalarla en zenginleri arasında servet ve kaynak bakımından farklılaşma derecesi dörtte bir ilâ yedide bir oranı arasındaydı (Genç, 2002: 74). Diğer bir ifadeyle, en zengin esnaf ile en fakir esnaf arasındaki fark dört kat ile yedi kat arasında olmuştur.

Temel amaçlarından biri üyelerinin çıkarlarını korumak olan loncalar, tekeli meslek örgütleri şeklinde faaliyet göstermişlerdir. Bu amaçla loncalar, bir yandan kendi üretimlerini denetlemeye ve lonca içi rekabeti sınırlandırmaya, öte yandan kendileri dışında ortaya çıkabilecek üretimi de engellemeye çalışmışlardır (Pamuk, 2005: 59). Loncalar, bu denetimi esnaf gedikleri kurarak gerçekleştirmişlerdir. Gedik, ticaret ve sanat yapma yetkisiydi (Burçak, 1997: 18). Gedikler, her meslek dalında faaliyet gösteren işyeri, dükkân ve tezgâh sayılarını saptamış, bu sayıların artmasına izin vermemişlerdir (Pamuk, 2005: 59). Bu uygulamayla kimsenin sanatı dışında mal alıp satmasına müsaade edilmemiş ve başkalarının rızıkına mani olması engellenmiştir. Alım ve satış tekelleri veya öncelikleri, esnaf düzeninin en önemli

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 44 Temmuz – Ağustos 2014

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası

Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZISTAN

*JEL KOD: MY *** ID:516 K:491*

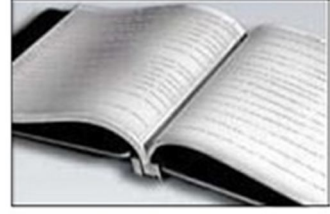
<http://www.akademikbakis.org>

hususlarından biri olmuş, bu tekeller esnafa fiyatları istedikleri gibi ayarlama imkânı vermemiş, aksine devletin üretim, mübadele ve fiyatlar üzerinde etkin bir denetleme yapmasını sağlamıştır (Tabakoğlu, 2003: 284).

Esnaf örgütleri, iktisadi faaliyetin normal seyri içinde servetin mahdut ellerde toplanarak sosyal ve ekonomik düzeni sarsacak dengesizliklerin ortaya çıkmasını önlemenin oldukça başarılı olmuş mekanizmalarından biri olarak görülmektedir (Genç, 2002: 302). Batı Avrupa’da feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde, ticaret sermayesi, tarım dışı üretim faaliyetlerini loncaların egemen olduğu kentlerden kırsal alanlara taşımış, buralarda yeniden örgütlenerek loncaların rekabeti ve sermaye birikimini kısıtlayan kurallarını devre dışı bırakmış ve kapitalist sanayiye giden yolun önünü açmıştır (Pamuk, 2005: 64). Oysaki Osmanlı İmparatorluğu’nda, üretimin loncalar dışında örgütlenmesine izin verilmemiştir. Batı’da korporasyon düzeni zamanla yıkılarak sanayi kapitalizmine geçilirken, İslam ve Osmanlı esnaf teşkilatı, hâkim sistem olma yoluna giren kapitalizmin kitlevi üretim sisteminin baskısı altında tahditleri sürdürerek yaşamaya çalışmıştır (Tabakoğlu, 2003: 287). Berkes’in ifadesiyle: “Gerçekte devlet emtia üretimi loncalarını sonuna kadar, hatta Tanzimat sonrasına kadar tutmuş ve desteklemiştir ve nerede lonca örgütlenmelerini tutan bir güç varsa orada kapitalist üretim şekline geçişe aykırı bir direnme var demektir. XVII. ve XVIII. Yüzyıl bunalımı içinde lonca zanaatları, bu yüzden, o şaşılacak

direnme ve sürünme gücünü, kapitalist gelişme eğilimleri aleyhine muhafaza edebilmiştir” (Berkes, 1970: 285). Esnaf loncaları mevcut yapılarıyla, aşırı kâr amaçlı üretime müsaade etmemiş ve üyeleri arasında rekabeti sınırlayıcı kurullarla sermaye birikimine engel olmuştur.

Gelenekçilik Osmanlı iktisat hayatına yön veren bir diğer önemli ilkedir. Gelenekçilik, sosyal ve iktisadi ilişkilerde yavaş yavaş oluşan dengeleri, eğilimleri, mümkün olduğu ölçüde muhafaza etme ve değişme eğilimlerini engelleme ve herhangi bir değişme ortaya çıktığı takdirde, tekrar eski dengeye dönmek üzere değişmeyi ortadan kaldırma iradesinin hâkim olma şeklidir (Genç, 2002: 48). İaşe ilkesinin hedefi, ziraat, esnaflık ve ticarete üretim ile tüketim arasındaki dengenin sağlanmasıdır. Çünkü dengenin bozulması halinde kıtlık gibi bunalıma düşme tehlikesi daima mevcuttur. Genç’in ifadesiyle, özellikle üretimin geçimlik düzeyi etrafında olan Osmanlı ekonomisi, üretimde meydana gelecek küçük bir düşme veya tüketimde küçük bir artış, mevcut ulaşım imkânlarının yetersizliği karşısında kolayca kıtlığa dönüşebilir. Bundan dolayı üretim veya tüketimi arttıracak nitelikteki değişme eğilimleri, dengenin korunması için sürekli kontrol altında tutulmuştur. Ekonomide ihtiyaç duyulan zorunlu ithalatı sağlayacak kadar bir üretim fazlası dışında, her hangi bir mal veya hizmette üretim fazlası görülmesi istenilen bir durum değildir. Çünkü emek ve kapital gibi üretim faktörlerinin kıt olduğu ve

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 44 Temmuz – Ağustos 2014

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası

Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZISTAN

JEL KOD: MY *** ID:516 K:491

<http://www.akademikbakis.org>

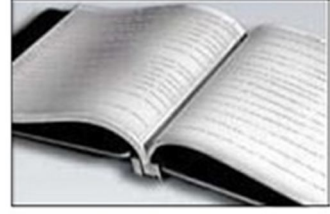
miktarlarının kolayca arttırılmadığı bir ekonomide belirli bir mal veya hizmetin arttırılması demek diğer mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılan üretim faktörlerinin, üretimi arttırılan mal ve hizmetlerin üretimine kaydırılması demektir. Dolayısıyla üretim faktörlerinin azalma gösterdiği alanlarda, mal kıtlığının ortaya çıkması söz konusu olmaktadır. Bu nedenle uzun deneyim ve uyarlamalarla oluşmuş olan üretim ve istihdam yapısının değişmeden kalmasına özen gösterilirdi. Nitekim esnaf örgütlerinin işçi ve dükkân sayısının dondurulması, ziraatta işletme büyüklüğünün belli düzeyde tutulması ve zirai işletmeyi bırakarak şehirlere göç etmenin yasaklanması, mevcut dengelerin sürdürülmesi yönünde yapılan uygulamalar bu amaca yöneliktir. İktisadi ilke olarak gelenekçiliğin başlıca fonksiyonu, bu düzenlemelerin değişmeden kalmasını sağlamaktır (Genç, 2002: 48-49).

Hukukun kaynağı olarak şeriatın ve yetkili dini otorite tarafından şeriata uygunluğu kabul ve tasdik edilen kanun ve örflerin şekillendirdiği bütün düzenlemeler manzumesinde gelenekçilik sıkı şekilde uyulan bir ilke niteliğinde olmuştur. Nitekim 16. ve 18. Yüzyıllar arasında iktisadi hayatla ilgili çatışma ve ihtilaflarla ilgili bütün kararlar kadim uygulamalara bakılarak verilmiştir (Genç, 2002: 49). Devletin birtakım iktisadi kaygılar nedeniyle mevcut dengenin korunmasına yönelik katı tutumu iktisadi alanda zenginleşme gibi farklılaşmalara imkân vermemiştir.

Batı Avrupa’da sermaye birikimi, burjuva sınıfının oluşması, kapitalizmin yükselmesi ve daha sonra sanayileşmenin gerçekleşmesi birbirini takip eden süreçlerdir. “Avrupa’da bu sosyal ve ekonomik dengesizlik sistemin yükselişinde çok tabii bir durum olarak kabul edilirken, Osmanlı dünyasında uzun dönem ve tecrübeler sonunda kurulan ‘denge’nin muhafazası birinci öncelik olarak görülmüştür. Osmanlı’daki gedik sistemi ve müsadere uygulamaları bu çerçevede değerlendirilebilir. Tanzimat’a kadar devam eden dönemde izlenen politikalar sonucunda Batıdaki burjuva sınıfı gibi bir sınıfın ortaya çıkmayışını bir kayıp saymak yerine dengelerin korunması bağlamında Osmanlıların bu süreci sistemin bir başarısı olarak değerlendirdikleri söylenebilir”⁴ (Bulut, 2012: 77).

Osmanlı ekonomik zihniyetini belirleyen üçüncü ilke olan Fiskalizm, hazine gelirlerini mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmaya çalışmak ve ulaştığı düzeyin altına inmesini engellemektir (Genç, 2002: 50). Fiskalizm diğer iki ilke

⁴ Ünlü İngiliz tarihçisi Arnold Toynbee’e göre: “Sanayi devrimi serbest rekabetin, refah üretmeden nasıl zenginlikler yaratabileceğini göstermiştir. Serbest rekabet var, zenginlik var, fakat refah yok. Adil dağılım sağlanmamış.” Ünlü tarihçiden bu alıntıyı yapan Tabakoğlu’na göre: “İşte Osmanlılarda böyle bir ekonomi yok. Sanayi Devrimi, işçilerin sefaleti ve hiçbir şeyi olmayan insanlar pahasına gerçekleştirilmiştir. Osmanlı toplumunda ücretlerin yüksek olduğunu görüyoruz. Yüksek ücretlerle sanayileşmek, sanayi devrimini başarmak ve kapitalistleşmek mümkün değildir. Yani sefalet olmadan kapitalizm olmaz. Osmanlı zihniyeti ise böyle bir anlayışa yabancıdır.” Tabakoğlu’nun bu ifadeleri, Osmanlıların dengeyi koruyarak başarıya ulaştığı tezini savunan örnek bir yaklaşım olarak gösterilebilir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. **Tabakoğlu, A. (1996).** İslâm Ekonomisi Üretime Dayalı Bir Ekonomidir, İzlenim Dergisi, Sayı 40, 33- 36.

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 44 Temmuz – Ağustos 2014

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası

Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZISTAN

*JEL KOD: MY *** ID:516 K:491*

<http://www.akademikbakis.org>

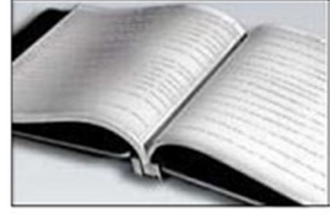
ile birlikte iktisat politikalarının şekillenmesinde önemli rol oynamıştı. Genç'in ifadesiyle, iâşe ilkesi ile gelenekçilik ilkesine dayanan düzenlemeler, parasal ilişkilerin yani ticaret ve mübadele ile ilgili alanın genişlemesini sınırlamaktaydı. Bu iki ilke ile parasal ilişkilerin mevcut düzeyi arasında karşılıklı bir denge kurulmuştu. Parasal ilişkiler veya ilkelerdeki bir değişme bu dengeyi bozabilir veya buhrana yol açabilirdi. Dolayısıyla dengenin korunması açısından parasal genişlemelere yol açacak değişmelere meydan verilmemeye çalışılmaktaydı. Ekonomide parasal ilişkiler arttıkça, mübadele hacmi genişledikçe, toplum içinde ticaret ile uğraşanlar güçlenecek, büyüyecek ve zenginleşecekti. Bu durum, sosyal ve hiyerarşik düzeni bozup, etkili bir sosyal zümrenin doğması ve gelişmesine yol açacağından istenilen bir durum değildi (Genç, 2002: 51). Fiskalizm bir yönüyle bu dengeleri korumaya yönelik bir işlev görmekteydi. Nitekim iâşe politikasıyla kurulan dengeleri sarsıcı eğilimler ortaya çıktıkça, fiskalizm hem onları engellemenin, caydırmanın bir aleti gibi işletilmiş hem de malın mübadele ve tedavül menzili uzadıkça doğan fazlaları devlete aktararak kapitalist sızıntıları önleyen bir nevi sünger fonksiyonu görmüştür (Genç, 2002: 89). Dolayısıyla işlevleri gereği bu ilkelerin şekillendirdiği iktisat politikaları bir yönüyle, sermaye birikimine ve zenginleşmelere yol açacak gelişmelerin önünü almıştır.

Osmanlı toplumundaki sosyal değerler, iktisadi alanda sermaye birikimiyle ilgili

farklı bir zihniyetin oluşmasına etki eden önemli bir faktördür. Dinsel temelli bir modeli referans alan Osmanlı iktisat zihniyetinde İslam'ın eşitlik ilkesi toplumsal ve iktisadi alanın en önemli değerlerinden biri olmuştur. İktisadi alanda rekabet ve çatışma yerine işbirliği ve dayanışma, esnaf örgütlerinde, mahalle ve köy cemaatlerinde, askeri birliklerde, bürokraside hayata geçirilmiş, kaynağını din ve tasavvuftan alan üretim ve tüketimin esası olarak görülen itidal (ıımlılık) ise, eşitlik gibi ekonominin ana değerlerinden biri olmuştur (Genç, 2002: 71-72). Nitekim "Kapitalizmin oluşturup idealize ettiği homo economicus'un temel saiki ferdi menfaattir ve bunun müşahhas şekli burjuvadır. Osmanlı'larda ise toplum yararını kendi çıkarından üstün tutan, kanaatkâr fakat müteşebbis insan tipi idealize edilmiştir. Anadolu iktisadi hayatının ilk örgütleyicileri olan ahiler bu tipin müşahhas örnekleri olmuşlardır" (Tabakoğlu, 2003: 136). Dolayısıyla Osmanlı iktisat hayatını şekillendiren kanaat, dayanışma, işbirliği, itidal ve eşitlik gibi sosyal değerler bireyselciliği ötelemiş, sermaye birikimi ve zenginleşme gibi farklılaşmaların ortaya çıkmasını zorlaştırmıştır.

8. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve siyasal düzenin korunmasına yönelik kaygıları, ekonomiye çok sık müdahale edilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Devletin bekasına yönelik iktisadi ve siyasi kaygılar amme maslahatlarına dayalı iktisadi uygulamalara yol açmış, İslam hukukuyla ve ortaçağ

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 44 Temmuz – Ağustos 2014

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası

Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZISTAN

*JEL KOD: MY *** ID:516 K:491*

<http://www.akademikbakis.org>

İslam devletlerinin uygulamalarıyla karşılaştırıldığında, Osmanlıların ekonomiye daha fazla müdahale ettikleri görülmüştür. Nitekim Osmanlıda yönetici sınıf şehirlerde aşırı zenginleşmiş bir sınıfın ortaya çıkmasını engellemiştir. Bu tedbirlerin alınmasında düşünür ve ulema sınıfının yaklaşımlarının etkisi büyük olmuştur. Osmanlı'da sermaye birikimine engel olan amme maslahatlarına dayalı yapısal düzenlemelerin fikri arka planını birazda buralarda aramak gerekir.

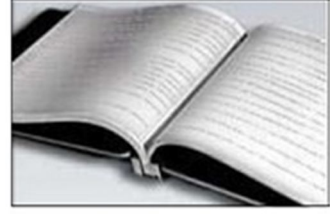
Kanunları uygulayacak güçlü bir otorite için devletin zenginliğinin artırılması düşüncesi, sosyal ve siyasal düzenin devamı için tüm toplum katmanlarının ihtiyaçlarının karşılanması ve refahlarının artırılması gerektiği düşüncesi, üretim ve tüketim arasındaki dengenin sağlanarak kıtlık gibi istenmeyen durumların ortaya çıkmaması düşüncesi, sosyal olarak dengesizliklere yol açacak ve siyasal olarak ta merkezi otoriteye karşı tehdit olabilecek güçlü bir sermayedar sınıfın ortaya çıkmasına neden olacak parasal büyümelerin oluşmaması düşüncesi, sermaye birikimi önündeki uygulamaların iktisat zihniyetini oluşturmaktadır. Tüm bu düşünceler aynı zamanda bu uygulamaların iktisadi, sosyal ve siyasal meşruiyet temelini oluşturmaktadır.

Osmanlılarda tımar sistemiyle tarım sektöründen başlamak üzere tüm üretim faktörleri üzerinde kontrol sağlanması, ihraç yasakları, narh uygulamaları, kar sınırlaması, müsadere sistemi, lonca sistemi ve gedik uygulamaları, yukarıda ifade edilen tüm kaygıları göz önünde

bulunduran ekonomik, sosyal ve siyasal dengenin muhafazasına yönelik yaklaşımın uygulamalarıdır. Bu uygulamalar servet ve mülkiyetin belli ellerde toplanmasına, sermaye birikimine ve aşırı zenginleşmelere imkân vermemiştir. Batı'da sanayileşme süreci merkantilist dönemde oluşan sermaye birikimi üzerinde yükselirken Osmanlı Devleti, kişisel servet birikimi ve sermaye sınıfı oluşması önündeki bu tedbirleri klasik dönem boyunca sürdürmüştür.

9. KAYNAKÇA

- Akgündüz, A. (1990).** Osmanlı amme hukuku hakkında bazı tespitler. Türkiye Günlüğü, 11, 87- 91.
- Ayengin, T. (2003).** İslam'da iktisadi hayatın ahlaki boyutu. İslamî Araştırmalar Dergisi, 16(4), 648-659.
- Barkan, Ö. L.,** Kanunname. İslam Ansiklopedisi, VI.
- Berkes, N. (1970).** 100 soruda Türkiye iktisat tarihi. (1. Baskı), II. Cilt, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Bulut, M. (2012).** Osmanlı ekonomi Politikası'na yeniden bir bakış. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi-Bilig, 62, 63- 96.
- Burçak, E. (1997).** Osmanlı'da esnaf ve örgütleri. İstanbul: Ray Sigorta Yayınevi.
- Genç, M. (2002).** Osmanlı imparatorluğunda devlet ve

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 44 Temmuz – Ağustos 2014

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası

Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZISTAN

*JEL KOD: MY *** ID:516 K:491*

<http://www.akademikbakis.org>

- ekonomi. İstanbul: Ötüken
Yayınevi.
- Güran, T. (2011).** İktisat Tarihi, İstanbul:
Der Yayınları.
- İnalçık, H. (2004).** Ekonomik zihniyet,
Osmanlı imparatorluğunun
ekonomik ve sosyal tarihi 1600-
1914. Cilt.1, İstanbul: Eren
Yayınları.
- İnalçık, H. (2009).** Devlet-i' aliyye-
Osmanlı imparatorluğu üzerine
araştırmalar-I klasik dönem:
siyasal, kurumsal ve ekonomik
gelişim. İstanbul: TİB Kültür
Yayınları.
- Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2005).**
Türkiye ekonomisi. İstanbul:
Remzi Kitapevi.
- Keyder, Ç. (2007).** Memâlik-i
Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne.
(4. Baskı), İstanbul: İletişim
Yayınları.
- Mardin, Ş. (1993).** Din ve ideoloji. (6.
Baskı), İstanbul: İletişim
Yayınları.
- Yetim, N. & Azman, A. (Eylül 2006).**
Türk burjuvazisinde millilik
sorunu ve kültürel miras.
Doğubatu Düşünce Dergisi, 38,
203- 223.
- Pamuk, Ş. (2005).** Osmanlı- Türkiye
iktisadî tarihi 1500- 1914.
İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2008).** Osmanlı ekonomisi ve
kurumları.(G. Aksay Çev.).
İstanbul: Türkiye İş Bankası
Kültür Yayınları.
- Sayar, A. G. (2000).** Osmanlı iktisat
düşüncesinin çağdaşlaşması,
İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tabakoğlu, A. (2003).** Türk iktisat tarihi.
(6.Baskı). İstanbul: Dergâh
Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (Aralık 1996).** İzlenim
Dergisi, 40, 33- 36.
- Ülgener, S. F. (2006a).** Zihniyet ve din,
İslam, tasavvuf ve çözülme devri
iktisat ahlakı. İstanbul: Derin
Yayınları.
- Ülgener, S. F. (2006b).** İslâm hukuk ve
ahlak kaynaklarında iktisat
siyaseti meseleleri- Makaleler.
İstanbul: Derin Yayınları.